

До спеціалізованої вченої ради ДФ 41.086.003
у Національному університеті
«Одеська юридична академія»
(65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23).

В І Д Г У К

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Булеци Сібілли Богданівни на дисертаційну роботу Аліної Сніжанни Степанівни на тему «Спадкування ІТ-об'єктів за сучасним цивільним законодавством», представленій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Сучасний світ переживає динамічні зміни, пов'язані з бурхливим розвитком новітніх інформаційних технологій. Поступове формування інформаційного середовища як доповнення до традиційного середовища існування людства, а іноді навіть як альтернативи в окремих сферах людської діяльності, зумовлює еволюцію суспільних відносин, появу нових об'єктів, з приводу яких такі відносини можуть з'являтися. Питання органічного включення об'єктів цифрового середовища до переліку об'єктів цивільних прав викликає значний науковий інтерес протягом останніх 30 років. Однак, динаміка появи, зміни і зникнення окремих ІТ-об'єктів свідчить про необхідність перегляду вже існуючих підходів до визначення правової природи ІТ-об'єктів, адже розширення можливостей для діяльності людини в цифровому середовищі зміщує акценти щодо цінності та функцій окремих об'єктів, потенціалу їх залучення до цивільного обігу та можливості захисту цивільних прав, що виникають щодо них. Сучасний світ переживає динамічні зміни, пов'язані з бурхливим розвитком новітніх інформаційних технологій. У розвинених економіках держав світу щороку збільшується питома вага галузей виробництва інтелектуальних продуктів, зокрема ІТ-об'єктів. В Україні проголошено стратегічний курс на формування інтелектуально орієнтованої економіки, зокрема збільшення обсягів надання високотехнологічних послуг. Це підвищує роль ІТ-об'єктів. Водночас стрімкий розвиток інформаційних технологій у світі загострив наявні та виявив нові проблеми у процедурі спадкування ІТ-об'єктів.

За життя кожною людиною накопичується значна маса цифрового майна та виникає необхідність вирішити його долю у випадку смерті. Неоднорідність властивостей окремих цифрових об'єктів та стрімка глобалізація в питанні їх походження визначає складність використання діючих нормативних моделей спадкування ІТ-об'єктів. Специфіка таких об'єктів загалом та особливості окремих об'єктів роблять неможливим безперешкодне передання прав на них спадкоємцям згідно процедур, встановлених чинним законодавством.

На сьогоднішній день наука цивільного права покликана виробити обґрунтовані доктринальні положення, які повинні лягти в основу нормативного матеріалу, покликаного врегулювати питання спадкування прав на ІТ-об'єкти. У цьому сенсі комплексне дисертаційне дослідження С.С. Аліної, присвячене спадкуванню прав на об'єкти цивільного права, що мають цифрову природу, характеризується безперечною актуальністю та своєчасністю. Дійсно, обґрунтування необхідності запровадження особливого правового режиму спадкування електронних об'єктів є перспективним напрямком наукових досліджень з комплексним предметом, що передбачає взаємодію з представниками різних наук.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Об'єктом дослідження виступають цивільні відносини, які виникають у зв'язку із передачею прав на ІТ-об'єкти у спадок за цивільним законодавством., що цілком відповідає проблематиці дисертаційних досліджень, які виконуються за спеціальністю 081 «Право».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни підтверджена

теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом та узагальненням наукових праць, комплексним аналізом законодавства та міжнародної практики у цій сфері. Ознайомлення з дисертаційним дослідженням С.С. Аліної дозволяє говорити про те, сформульовані у дисертації наукові висновки і рекомендації мають належну міру достовірності та обґрунтованості, що вимагаються від досліджень. Поставлені при написанні дисертаційного дослідження завдання у цілому розкриті.

Сукупність загальнонаукових та спеціальних методів правознавства, зокрема діалектичного, аналітико-синтетичного, системно-аналітичного, логіко-юридичного, порівняльно-правового методів, які були використані автором при проведенні дослідження, дозволили дисертантці виявити та вирішити комплекс теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із розвитком науки цивільного права в сфері спадкування ІТ-об'єктів і сформулювати пропозиції вдосконалення чинного законодавства України в даній сфері.

Загальний аналіз змісту роботи свідчить про те, що дослідження має системний, цілісний, самостійний характер та відзначається високим науковим рівнем та актуальністю. Серед багатьох робіт з цивільного права, які здійснювалися в Україні в останні роки, дана робота виступає, по суті, першим спеціальним дослідженням, спрямованим на вдосконалення науки цивільного права та норм вітчизняного законодавства щодо спадкування прав на ІТ-об'єкти.

Предметом дослідження є спадкування ІТ-об'єктів за цивільним законодавством України. У процесі розкриття обраного предмету у роботі послідовно було розкрито питання правової природи ІТ-об'єктів та здійснено спробу їх класифікації; визначено особливості ІТ-об'єктів, які впливають на їх спадковий потенціал; виявлено проблеми правового регулювання і запропоновано шляхи їх вирішення; розглянуто особливості спадкування окремих видів ІТ-об'єктів.

З метою всебічного розкриття об'єкту та предмету дослідження автором було проведено аналіз зарубіжного законодавства та судової практики з метою виокремлення існуючих підходів до визначення правової природи та способів спадкування ІТ-об'єктів загалом та окремих ІТ-об'єктів. Періодичне порівняння вітчизняних реалій та існуючих прикладів зарубіжних країн дало змогу автору визначити проблемні моменти вітчизняного правозастосування та сформулювати власні пропозиції з реформування законодавчого регулювання сфери спадкових правовідносин. Використання в роботі статистичних даних, висновків технічних експертів та докладний розбір технологічних особливостей окремих ІТ-об'єктів дав змогу автору максимально повно висвітлити проблематику правового регулювання нетрадиційних для класичного цивільного права відносин.

У ході дослідження було виявлено сучасний стан та перспективи цивільно-правового регулювання спадкування ІТ-об'єктів. Докладний перелік проблем даної сфери, з якими стикається судова і нотаріальна практика наведений в другому розділі роботи.

Дисертанткою було обрано вдалу архітектоніку, яка дозволила йому розкрити максимально повну обрану проблематику. Структурна побудова дисертації відповідає меті і предмету дослідження, й включає вступ, три розділи, поділені на сім підрозділів, висновки, список використаних джерел (184 найменувань). Такий підхід до структурування змісту дослідження виглядає цілком логічним, адже дозволив автору розкрити ті актуальні питання, що були обрані для дослідження.

На підтвердження ґрунтовного характеру проведеного дослідження можна навести слушно обраний автором комплексний підхід до вибору науково-методологічних та нормативно-правових джерел й емпіричної бази. Адже на якість отриманих результатів вплинуло глибоке опрацювання робіт вітчизняних та іноземних цивілістів, врахування досягнень загальнотеоретичної юриспруденції, фінансового права, ІТ-права та інших галузей системи права України. Істотну увагу у ході дослідження було приділено аналізу актів

конституційного, цивільного законодавства України, матеріалів судової та нотаріальної практики, практиці європейських судових органів тощо.

Робота містить наукові положення, які мають важливе науково-теоретичне значення й практичне спрямування. Положення новизни, що виносяться на захист, підкріплені відповідними висновками по ходу дослідження, а також належним чином обґрунтовані.

Ознайомлення з рецензованою роботою дає підстави зробити висновок, що ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, ступінь їх достовірності та наукової новизни в цілому відповідають вимогам, що ставляться до даного виду робіт.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором. Автором у ході дослідження було опубліковано основні результати, що знайшли відображення у дисертації. Публікаційним здобутком С.С. Аліної стали 11 друкованих наукових праць, з яких 5 статей опубліковано у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 статтю – у зарубіжному періодичному виданні, а також у 5 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, засіданні круглого столу. Отримані положення носять оригінальний, самостійний характер, а також заявлена робота у співавторстві з колегами за предметом наукового пошуку. Посилання на авторські публікації у роботі присутні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що робота стала першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням спадкування ІТ-об'єктів за сучасним цивільним законодавством. У дисертації С.С. Аліної оброблено, проаналізовано та узагальнено значний масив наукових праць українських та зарубіжних правників, фахівців в галузі інформаційних технологій та інформаційної безпеки. За результатами аналізу джерел автором здійснено власні напрацювання та зроблено на їх основі висновки, які обумовлюють наукову новизну та достовірність одержаних в результаті дисертаційного дослідження результатів.

Зокрема, доцільно погодитися з дисертанткою, що правова природа віртуальних об'єктів відмінна від правової природи речей, що зумовлено нематеріальністю таких об'єктів та особливостями здійснення цивільних прав щодо них.

Заслуговує на підтримку положення дисертації щодо необхідності залучення інформаційних технологій в реалізації сучасних спадкових відносин. Автором одночасно виявлено, що найбільш характерними прикладами застосування інформаційних технологій у спадкуванні сьогодні виступають складання заповіту з залученням технічних засобів, фіксація посвідчення заповіту за допомогою технічних засобів, звернення нотаріуса в процесі пошуку майна до електронних реєстрів, ведення спадкового реєстру.

Можна підтримати автора, який після аналізу існуючих підходів до визначення спадкового потенціалу окремих ІТ-об'єктів робив спробу структуризації положень доктрини шляхом категоризації, класифікації та уніфікації. Вдалими вбачаються класифікації ІТ-об'єктів, способів спадкування криптовалютних активів, підходів до визначення секретного заповіту і т.д. У 2014 році Національним банком України криптовалюту було визнано як грошовий сурогат, що не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України у якості засобу платежу. Згодом НБУ було уточнено, що використання криптовалюти в Україні не заборонено, але законного статусу не має. Листом НБУ від 22 березня 2018 року було скасовано визначення криптовалюти як грошового сурогату.

Дисертантка цілком справедливо зазначає, що перешкодою для обрання єдиного підходу для спадкування ІТ-об'єктів можуть бути також етичні моменти, яких неможливо уникнути, коли справа стосується приватного життя особи. Автором слушно відмічено, що, на відміну від інших об'єктів авторського права, ІТ-об'єкти, що передбачають персональний доступ користувача, можуть зберігати приватну, конфіденційну інформацію інших осіб (наприклад, листування з питань, пов'язаних з виконанням службових

обов'язків), розкривати особисту інформацію, яку померла особа не бажала б поширювати (відомості про звички, вчинки, особисті контакти) або інформацію щодо інших осіб, що могла стати відомою в результаті активності померлої особи в мережі Інтернет.

В результаті дослідження способів спадкування криптовалютних активів С.С. Аліна наводить авторську класифікацію способів спадкування, серед яких автором виділяються традиційні, технологічні та змішані способи. До традиційних способів спадкування криптовалют відносяться способи з використанням класичного або секретного заповіту. Серед технологічних способів передачі криптовалютних активів спадкоємцям виділяються: системи відстроченого платежу, що вбудовані в самі програми-клієнти крипто-гаманців; використання спеціально створених інтернет-ресурсів по спадкуванню цифрових активів; системи відстроченого доступу до гаманця. До змішаних способів можна віднести спадкування крипто-гаманців у паперовій та апаратній формах (с.164). В майбутньому потребує конкретизації позиція автора щодо пріоритетного способу спадкування криптовалютних активів, який повинен бути закріплений в законодавстві, та переваг обраного способу над іншими.

Науковою новизною характеризується також висновок що особливості ІТ-об'єктів як динамічність існування; анонімність та знеособлення в питаннях володіння та використання; знаходження окремих об'єктів поза межами впливу держави та національного законодавства; не традиційність способів монетизації окремих ІТ-об'єктів; невизначеність реальної та потенційної цінності окремих об'єктів визначають особливості їх спадкування та виключають можливість застосування традиційного порядку спадкування до таких об'єктів.

В дисертації наводяться аргументи й на удосконалення наукових суджень, теорій, положень. Так, автором встановлено, що з огляду на цивільно-правову природу як прав щодо окремих ІТ-об'єктів, так і зобов'язань, що виникають щодо таких об'єктів, питання спадкування таких об'єктів повинні залишатися в межах загально дозвільного правового режиму. На думку

дисертантки, користувач повинен мати можливість самостійно вирішувати долю власних активів у віртуальному середовищі.

Дисертація характеризується цілою низкою інших положень, що свідчать на користь оригінального характеру отриманих результатів.

Практична і теоретична значимість отриманих результатів дисертаційного дослідження. Викладені в дисертаційному дослідженні С.С. Аліної положення мають як науково-теоретичне, так і практичне значення. Викладені теоретичні положення, висновки, пропозиції і рекомендації можуть бути використані: *науково-дослідній сфері* – для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем спадкування ІТ-об’єктів; *правотворчій діяльності* – для вдосконалення вітчизняного законодавства в сфері регулювання відносин спадкування об’єктів інформаційних відносин; *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення судової практики щодо спадкування об’єктів інформаційних відносин, підготовки науково-практичних коментарів до Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України; *навчальному процесі* – при викладанні нормативних дисциплін «Цивільне та сімейне право», «Спадкове право» підготовці робочих програм, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін. Про можливість застосування положень дисертаційної роботи свідчать два акти впровадження результатів дисертаційного дослідження, надані в Додатках до дисертації.

На користь практичної значимості отриманих результатів свідчать також проведений аналіз матеріалів вітчизняної та зарубіжної судової практики та практики діяльності нотаріусів.

Зауваження щодо змісту дисертації. Не заперечуючи актуальність проведеного автором дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність положень роботи, високий теоретичний рівень, а також практичну значущість результатів для вдосконалення національного законодавства у сфері цивільного права та правозастосування, разом із тим необхідно зазначити, що окремі положення дисертаційної роботи С.С. Аліної

носять дискусійний характер, а деякі висновки потребують додаткової аргументації.

1. В ході дослідження автором згадуються поняття «ІТ-об'єкти», «цифрові об'єкти», «об'єкти, що мають цифрову природу», «віртуальні об'єкти», «об'єкти ІТ-середовища», «об'єкти інформаційних технологій». Для забезпечення ефективного правового регулювання відносин спадкування нетрадиційних об'єктів цивільного права, створених з використанням інформаційних технологій, важливо застосовувати єдиний категоріальний апарат. Незрозумілою залишилася аргументація автора щодо використання на позначення даних об'єктів саме поняття «ІТ-об'єкти» в контексті об'єктів цивільних прав.

2. Автором, на підставі виділення особливостей ІТ-об'єктів в контексті їх можливого спадкування за законом, зроблено висновок про наявність невирішеної проблеми, пов'язаної зі спадкуванням останніх. Серед причин виникнення проблеми автором визначено практичну неможливість складання переліку цифрового майна (с.54). Автор пов'язує вирішення проблеми з кардинальними законодавчими перетвореннями в галузі спадкового права, однак бракує авторського бачення вирішення проблеми пошуку цифрового майна, що може включатися до обсягу спадкової маси.

3. В ході дослідження автор виступає з критикою заявленого в літературі підходу до правосуб'єктності «цифрових істот» як до нового типу правосуб'єктності (с.16-17). Автор, аргументуючи власну позицію, зазначає, що відносини з цифровими суб'єктами не можуть мати статус правових у зв'язку з відсутністю правосуб'єктності в фактично об'єктів ІТ-правовідносин. Потребує додаткової аргументації позиція автора щодо класифікації такого типу відносин (за участі «цифрових суб'єктів») та визначення їх структури (об'єкт, суб'єкт і зміст).

4. Автором достатньо докладно проаналізовано сутність правовідносин між виробником аудіовізуального контенту та відео-хостингом YouTube (с.44-48). В результаті аналізу автором зроблено висновок про поступове розширення

кола об'єктів, що можуть виступати об'єктом цивільних прав. Серед таких об'єктів автором заявлено «формат відео-контенту», однак висвітлення, що саме мається на увазі під «форматом контенту», не відбулося. Вбачається доцільним розкрити дане питання підчас захисту.

5. Аналіз судової практики у справах щодо захисту прав на ІТ-об'єкти, здійснений автором, дозволив зробити висновок про її неоднозначність та відсутність єдиного підходу у визначенні правової природи відносин, що виникають щодо ІТ-об'єктів. Водночас, автором здійснено аналіз зарубіжного досвіду врегулювання питань спадкування ІТ-об'єктів. Однак, недостатньо повно було зроблено критичний аналіз досвіду зарубіжних країн у врегулюванні даного питання та визначено потенціал для адаптації норм законодавства зарубіжних країн до вітчизняного законодавства. Також потребує конкретизації позиція автора щодо необхідності врахування досвіду зарубіжних країн в процесі реформування спадкового законодавства.

6. У 2019 році на розгляд Верховної Ради було подано проект закону «Про внесення змін до податкового кодексу та інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами». Проект надає характеристику ряду визначень, таких як «криптоактив» «токен-актив», «розподілений реєстр», «віртуальний актив», «токен», так токен визначається як електронна одиниця обліку у формі запису в розподіленому реєстрі, а криптоактив – вид віртуального активу у формі токenu, який створюється, обліковується та відчужується в розподіленому реєстрі та не посвідчує майнових та/або немайнових прав власника криптоактиву. Враховуючи вищевикладенне, цікавим є твердження дисертантки, що на відміну від криптовалютних активів у випадку токенів існує суб'єкт, з якого можна стягнути кошти на користь спадкоємців, однак поки така процедура ніяк не врегульовано законодавчо, а суди зазвичай відмовляють при вирішенні спорів щодо такого об'єкта як токени, автор зазначає про консерватизм суддів та нотаріусів у випадках необхідності вирішувати справи з залученням таких об'єктів як криптовалютні активи. Тому виникає питання хто є суб'єктом токenu, які кошти можна

стягувати в порядку спадкування і чи потрібно токени залучати суддями та нотаріусами як криптовалютні об'єкти?

Разом із тим, висловлені зауваження є певною мірою дискусійними й не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації С.С. Аліної як такі, що не стосуються концептуальних положень дисертації та не зменшують належний рівень рецензованого дослідження.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Дисертація Сніжанни Степанівни Аліної на тему «Спадкування ІТ-об'єктів за сучасним цивільним законодавством» є завершеним самостійним науковим дослідженням, в якому отримані нові науково обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення конкретної для науки цивільного права задачі, а саме визначення специфіки правових відносин спадкування прав на ІТ-об'єкти та особливостей правового регулювання даних відносин.

Аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

Зокрема, у рецензованій праці не виявлено ознак академічного плагіату, само плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Окремо в роботі запропоновано актуальні теоретичні підходи та сформульовано пропозиції щодо шляхів удосконалення правового регулювання спадкування ІТ-об'єктів. Викладені в дисертації рекомендації щодо удосконалення національного законодавства та правозастосування є теоретично обґрунтованими та аргументованими.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист, належним чином знайшли відображення у наукових статтях, що були підготовлені та опубліковані автором дисертації, кількість і якість яких відповідає чинним вимогам щодо публікацій.

Автором опрацьовано значну кількість вітчизняної фахової літератури з теми дисертації. Існуючі в юридичній літературі теоретичні положення, що стосуються досліджуваної теми, були дисертанткою належним чином критично проаналізовані та на цій основі зроблені відповідні пропозиції з удосконалення національного законодавства та правозастосування.

Враховуючи наведене, можна стверджувати про достатній рівень науковості та обґрунтованості висловлених автором у дисертації наукових суджень, положень, висновків і рекомендацій. З огляду на викладене, дисертаційна робота С.С. Аліної є завершеною науковою працею, а висновкам, зробленим у дисертації, властиві необхідні ознаки новизни.

Підсумовуючи вищезазначене, є всі підстави вважати, що дисертація Сніжанни Степанівни Аліної на тему «Спадкування ІТ-об'єктів за сучасним цивільним законодавством» за змістом, обсягом, оформленням і науковою новизною відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261 (зі змінами) та п.10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167, а її автор, Сніжанна Степанівна Аліна, за результатами публічного захисту, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**Доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
та процесу ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»**

С.Б. Булеца

**Підпис Булеци С.Б.
«засвідчую»
Вчений секретар
ДВНЗ «УжНУ»**

О.О. Мельник